

Odnos između elemenata modela prototipova/spremnosti na rizična ponašanja i učestalosti konzumacije cigareta i alkohola kod adolescenata

Barbara Kalebić Maglica

Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Sažetak

Cilj je ovoga istraživanja ispitati čimbenike koji su povezani s rizičnim zdravstvenim ponašanjima adolescenata (konzumacijom cigareta i alkohola) u okviru modela prototipova/spremnosti na rizična ponašanja (Gibbons i Gerrard, 1995, 1997).

U ispitivanju je sudjelovao 341 učenik srednjih škola, prosječne dobi 16.39 godina. Istraživanje je provedeno u nekoliko faza u kojima su primijenjeni različiti mjerni instrumenti, a kojima su se nastojali obuhvatiti relevantni rizični čimbenici, kao i aktualna rizična ponašanja.

Dobiveni rezultati upućuju na postojanje povezanosti između percepcije ranjivosti, spremnosti na konzumaciju i subjektivnih normi s učestalosti konzumacije cigareta i alkohola. Dobiveni su moderatorski efekti spremnosti na konzumaciju u odnosima između konzumacije cigareta od strane roditelja i učestalosti korištenja cigareta adolescenata, procjene prototipova i učestalosti pušenja cigareta te reakcije roditelja na konzumaciju cigareta/alkohola i učestalosti korištenja navedenih supstanci kod njihove djece. Navedeni rezultati upućuju na važnost situacijskih i socijalnih čimbenika u ispitivanju konzumacije cigareta i alkohola.

Ključne riječi: stav, subjektivne norme, prototipovi, spremnost, rizična ponašanja

Uvod

Tijekom posljednjih su dvadesetak godina mnogi istraživači ispitivali psihosocijalne čimbenike povezane s razvojem različitih zdravstveno rizičnih ponašanja (npr. teorija planiranog ponašanja, model zdravstvenih uvjerenja itd.) (Bermudez, 1999). Rezultati tih istraživanja pokazuju da je odluka o tome hoće li se pojedinac uključiti u određeno ponašanje rezultat racionalnog procesa koji je

✉ Barbara Kalebić Maglica, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 51000 Rijeka, Slavka Krautzeka bb. E-pošta-bkalebic@ffri.hr

Prikazani su rezultati proizašli iz znanstvenog projekta (Osobine ličnosti, emocionalni i socijalni procesi kao odrednice zdravlja – 009-0092660-2658) provedenoga uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

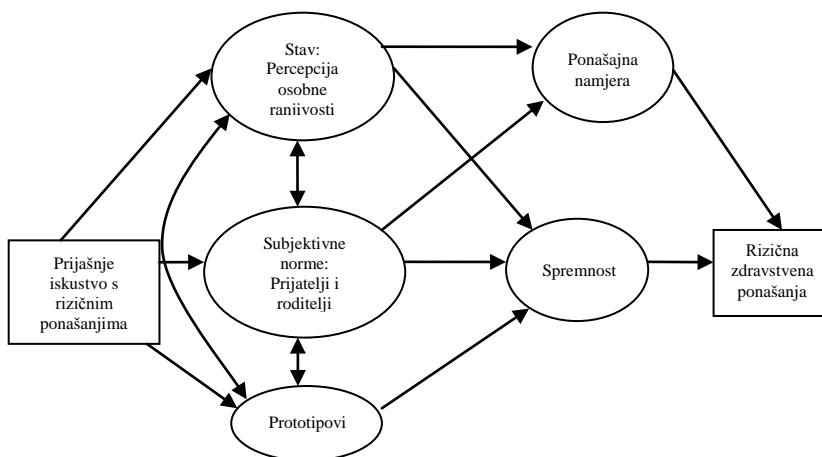
usmjeren određenom cilju i koji prati logičke sekvence (Gibbons, Gerrard, Blanton i Russell, 1998a).

Međutim, neka istraživanja pokazuju da nisu sva ponašanja logična, racionalna ili socijalno poželjna. Tako su npr. vožnja pod utjecajem alkohola (Stacy, Bentler i Flay, 1994) ili spolni odnos bez zaštite (Gibbons i sur., 1998a) neracionalna, socijalno nepoželjna ili emocionalno obojana ponašanja koja su karakteristična za mlade ljude.

Model prototipova/spremnosti na rizična ponašanja (*engl. Prototype/willingness model*) (Gibbons i Gerrard, 1995; Gibbons, Gerrard i Lane, 2001) pokušava objasniti neracionalna i nenamjerna rizična ponašanja kod adolescenata, a koja nastaju kao reakcija na rizične okolnosti (situacije) u koje oni s vremena na vrijeme ulaze. U zdravstveno se rizična ponašanja adolescenti rijetko upuštaju kada su sami (Nadler i Fisher, 1992), a upravo se zbog te socijalne prirode uz rizična ponašanja vežu socijalne slike (prototipovi) koje utječu na odluku pojedinca o uključivanju u rizično ponašanje (Gibbons i Gerrard, 1995, 1997; Gibbons i sur., 1998a).

Unatoč tomu što se nemaju namjeru uključiti u rizična ponašanja, adolescenti se vrlo često rizično ponašaju (Blanton, Gibbons, Gerrard, Conger i Smith, 1997). Upravo iz toga razloga Gibbons i Gerrard (1995, 1997) uključuju komponentu spremnosti na rizična ponašanja kao centralni element modela. Spremnost se odnosi na otvorenost prema rizičnim situacijama, odnosno na nedostatak razmišljanja o riziku i potencijalnim posljedicama rizičnog ponašanja (Gerrard, Gibbons, Benthin i Hessling, 1996; Gibbons i sur., 1998a). Na Slici 1. prikazan je model prototipova/spremnosti na rizična ponašanja (Gibbons i sur., 2001).

Slika 1. Model prototipova/spremnosti na rizična ponašanja

Tiskano s odobrenjem autora F.X. Gibbonsa

Kao što je vidljivo iz Slike 1., spremnost je u funkciji četiriju čimbenika (Gibbons i Gerrard, 1995, 1997; Gibbons, Gerrard, Quelette i Burzette, 1998b; Gibbons i sur., 2001). Prvi čimbenik obuhvaća subjektivne norme koje se odnose na percepciju o tome ponašaju li se rizično osobe važne adolescentu (npr. roditelji, prijatelji) i odobravaju li takvo ponašanje ili ne, što je povezano s većom spremnošću na rizično ponašanje (Gibbons, Helweg-Larsen i Gerrard, 1995). Drugi se čimbenik odnosi na stavove prema rizičnim ponašanjima koji su operacionalizirani kao percepcija osobne ranjivosti na moguće negativne posljedice rizičnoga ponašanja. Naime, pretpostavka je da su adolescenti uglavnom ambivalentni prema rizičnim ponašanjima, ona su za njih primamljiva i uzbudljiva s jedne strane, ali i zastrašujuća s druge zbog mogućih rizika. Manja je vjerojatnost javljanja negativnih posljedica vezanih uz rizično ponašanje povezana s većom spremnošću na rizično ponašanje. Treće, ako postoji iskustvo uključivanja u rizična ponašanja u prošlosti, to će stavovi prema tom ponašanju biti pozitivniji (Bentler i Speckart, 1981), kao i subjektivne norme (Gerrard i sur., 1996) i veća spremnost. Četvrti je antecedent spremnosti procjena prototipova, odnosno tipične osobe koja je uključena u neko rizično ponašanje (Gibbons i Eggelstone, 1996; Gibbons i sur., 2001). Postoji konsenzus kod mladih oko toga kakav je tipičan adolescent njihovih godina koji konzumira alkohol ili koji ima više seksualnih partnera. Neka istraživanja (npr. Piko, Bak i Gibbons, 2007) pokazuju da su procjene mladih o tipičnom adolescentu vršnjaku koji se rizično ponaša povezane s njihovom odlukom o tome hoće li se i oni uključiti u neko rizično ponašanje (Gibbons i sur., 1995). Adolescenti se najčešće rizično ponašaju kako bi stekli neke karakteristike koje pridodajemo ljudima koji se tako ponašaju (Chassin, Presson, Sherman, Corty i Olshavsky, 1981; Chassin, Tetzloff i Hershey, 1985; Leventhal i Cleary, 1980).

Rezultati prethodno spomenutih istraživanja upućuju na dosljednu povezanost između procjene prototipova, subjektivnih normi i stavova sa spremnošću i aktualnim rizičnim ponašanjima.

Cilj je ovoga istraživanja ispitati vrijede li navedeni odnosi i na uzorku hrvatskih adolescenata koji konzumiraju cigarete i alkohol jer se model do sada nije testirao na domaćim uzorcima. Konzumacija cigareta i alkohola najučestalija su rizična ponašanja u adolescenciji (Chang, Sherritt i Knight, 2005; Kim, 2006; Sarafino, 1998) stoga su ona i odabrana za testiranje modela. Osim toga, željelo se provjeriti ima li spremnost na rizična ponašanja moderatorsku ulogu u odnosu između percepcije ranjivosti, subjektivnih normi, procjene prototipova i učestalosti rizičnih ponašanja što se do sada vrlo rijetko ili nije uopće provjeravalo na domaćim uzorcima, a što je jedna od pretpostavki modela.

Hipoteza je ovoga istraživanja da će percepcija osobne ranjivosti, subjektivne norme, procjena prototipova i spremnost na rizično ponašanje imati značajne izravne efekte na učestalost konzumacije cigareta i alkohola u adolescenata. Osim toga, očekuju se i moderatorski efekti spremnosti u odnosima između percepcije ranjivosti, subjektivnih normi, procjene prototipova s učestalosti rizičnih ponašanja.

Metoda

Sudionici i postupak

U istraživanju je sudjelovao 341 učenik srednjih škola (dvije gimnazije i dvije strukovne škole) u gradu Rijeci i Opatiji. U uzorku je bilo 209 učenica i 121 učenik, pri čemu jedanaestero sudionika nije navelo spol. Prosječna je dob sudionika 16.39 godina ($SD=1.14$ godine). Raspon se dobi kretao od 14 do 19 godina.

Zbog većeg je broja primijenjenih upitnika i njihove dužine ispitivanje provedeno u dvije faze. U prvom su dijelu ispitivanja sudionici ispunjavali upitnike koji se odnose na percepciju ranjivosti, subjektivne norme, procjenu prototipova i spremnosti na rizična ponašanja, a nakon dvadesetak dana upitnik učestalosti korištenja cigareta i alkohola. Ispitivanje je provedeno grupno u školskim učionicama, a provodili su ga studenti psihologije koji su prethodno pripremljeni za provođenje istraživanja. Sudionici su na upitnike upisivali svoje šifre kako bi se njihovi rezultati iz prvog i drugog mjerenja mogli povezati. Sudjelovanje je bilo dobrovoljno i anonimno.

Instrumenti

Percepcija ranjivosti. Prema modelu je prototipova/spremnosti na rizična ponašanja stav operacionaliziran kao percepcija osobne ranjivosti na moguće negativne posljedice rizičnoga ponašanja. Ona je i u ovom istraživanju ispitana slično kao i u ostalim istraživanjima koja testiraju navedeni model (npr. Thornton, Gibbons i Gerrard, 2002). Procjena percepcije osobne ranjivosti na moguće negativne posljedice konzumacije cigareta ispitana je jednom, a konzumacije alkohola dvjema tvrdnjama (npr. "*Bez obzira na to konzumiraš li cigarete ili ne, što misliš kolika je vjerojatnost da ćeš oboljeti od nekih bolesti koje su povezane s konzumacijom cigareta?*"). Format odgovora ljestvica je od 5 stupnjeva (1 – *uopće nije vjerojatno* do 5 – *u potpunosti je vjerojatno*), pri čemu viši rezultat upućuje na veću percepciju osobne ranjivosti na moguće negativne posljedice konzumacije cigareta/alkohola.

Korelacija između tvrdnji koje se odnose na percepciju osobne ranjivosti na negativne posljedice konzumacije vina/piva (1. tvrdnja) i žestokih alkoholnih pića (2. tvrdnja) iznosi .83 ($p<.01$). Dobivena visoka pozitivna korelacija upućuje na postojanje jednog konstrukta, stoga su rezultati na ovim dvjema tvrdnjama zbrojeni i u daljnjim je analizama korištena jedna mjera za percepciju osobne ranjivosti na moguće negativne posljedice konzumacije alkohola.

Subjektivne norme. Upitnik subjektivnih normi konstruiran je za potrebe ovoga istraživanja, a sastoji se od dva dijela. Prvi se dio odnosi na ispitivanje učestalosti korištenja cigareta, piva, vina i žestokih pića od strane prijatelja i roditelja, dok se

drugi dio odnosi na ispitivanje reakcija prijatelja i roditelja na saznanje o konzumaciji navedenih supstanci od strane sudionika.

Učestalost se konzumacije cigareta i alkohola procjenjivala na skali od 5 stupnjeva (od *nikada* do *svakodnevno*). Viši rezultat upućuje na učestaliju konzumaciju cigareta i alkohola od strane prijatelja i roditelja.

Ukupna se mjera učestalosti konzumacije alkohola od strane prijatelja i roditelja sastoji od po tri čestice (vino, pivo, žestoka alkoholna pića) za svaki izvor socijalnoga utjecaja (roditelji i prijatelji). Koeficijenti korelacija između učestalosti konzumacije piva, vina i žestokih alkoholnih pića od strane prijatelja kreću se između .64 i .82, a za roditelje od .41 do .56 (za sve $p < .01$). Koeficijent pouzdanosti (Cronbach alfa) za učestalost konzumacije alkohola od strane prijatelja iznosi .89, a za učestalost konzumacije alkohola od strane roditelja .74.

Reakcije prijatelja i roditelja na sudionikovu konzumaciju cigareta i alkohola procjenjivane su na ljestvici od 5 stupnjeva (1 – *izrazito negativno*, 5 – *izrazito pozitivno*), pri čemu viši rezultat upućuje na pozitivniju reakciju prijatelja i roditelja.

Reakcija je prijatelja i roditelja na saznanje o sudionikovu korištenju cigareta ispitana jednom česticom, a reakcija prijatelja i roditelja na saznanje o sudionikovu korištenju alkohola trima česticama i to posebno za svaki izvor utjecaja. Raspon koeficijenata korelacija između reakcija prijatelja na konzumaciju svake pojedine vrste alkoholnih pića kod adolescenata je od .72 do .85, a za roditelje od .59 do .88 (za sve $p < .01$). Koeficijent pouzdanosti (Cronbach alfa) za reakciju prijatelja iznosi .91, a za reakciju roditelja .88.

Upitnik prototipova tipičnog vršnjaka koji se rizično ponaša. Kako bi se ispitale karakteristike tipične mlade osobe koja konzumira cigarete/alkohol korišten je *Upitnik prototipova* (Gibbons i Gerrard, 1995), koji je preveden i prilagođen za potrebe ovoga istraživanja.

Originalni se upitnik sastoji od 12 pridjeva (npr. pametna, nezrela, neatraktivna), a zadatak je sudionika da na ljestvici od 5 stupnjeva (1 – *uopće se ne odnosi na tu osobu* do 5 – *u potpunosti se odnosi na tu osobu*) procijene u kojoj se mjeri navedene karakteristike odnose na tipičnu mladu osobu koja se rizično ponaša. Viši rezultat upućuju na to da se navedeni pridjevi u većoj mjeri odnose na tipičnoga adolescenta koji se rizično ponaša.

Faktorske analize na zajedničke faktore s oblimin rotacijom provedene na originalnom upitniku pokazuju postojanje triju faktora (Blanton i sur., 1997), odnosno četiriju faktora (Spijkerman, van den Eijnden i Engels, 2005) koji imaju zadovoljavajuće pouzdanosti (Blanton i sur., 1997).

U ovom se istraživanju upitnik prototipova primijenio dva puta, prvi put za procjenu tipičnog vršnjaka koji puši cigarete i drugi put za procjenu tipičnog vršnjaka koji pije alkohol. Kako bi se utvrdila faktorska struktura *Upitnika*

prototipa tipičnoga vršnjaka koji konzumira cigarete/alkohol, provedene su dvije faktorske analize na zajedničke faktore. Obje faktorske analize upućuju na postojanje jednog faktora, a kao kriterij za ekstrakciju dovoljnog broja faktora korišten je Scree-test. Pouzdanosti unutarnje konzistencije (Cronbach alfa) za *Upitnik tipičnog vršnjaka koji puši cigarete* iznosi .77, a za *Upitnik tipičnog vršnjaka koji pije alkohol* .76. Rezultati faktorskih analiza prikazani su u Tablici 1.

Tablica 1. Rezultati faktorske analize za Upitnike prototipa vršnjaka koji koristi cigarete i alkohol

	Sadržaj čestice	Karakteristike prototipa – cigarete	h^2	Karakteristike prototipa – alkohol	h^2
1.	Pametna	.67	.45	.66	.44
2.	Zbunjena*	.44	.20	.44	.20
3.	Popularna	.37	.13	.37	.13
4.	Nezrela*	.55	.31	.54	.29
5.	"Cool"	.45	.20	.42	.18
6.	Samouvjerena	.51	.26	.45	.20
7.	Neovisna	.53	.28	.43	.19
8.	Neatraktivna*	.51	.26	.56	.31
9.	Dosadna*	.56	.32	.62	.38
12.	Promišljena	.34	.12	.42	.18
Karakteristični korijen		3.27		3.23	
%		21.27		20.91	

* Označene se tvrdnje obrnuto boduju

Spremnost na rizična ponašanja. Originalna je ljestvica spremnosti na rizično ponašanje, čiji su autori Blanton i suradnici (1997), prevedena i prilagođena za potrebe ovoga istraživanja. Spremnost na rizična ponašanja ispituje se tako da se sudionicima kaže da zamisle da su na zabavi s prijateljima i da im netko od njih ponudi cigaretu/alkohol. Potom ih se pita koliko bi bili spremni na tri predložena ponašanja koja variraju s obzirom na stupanj rizika (1. *uzela/uzeo bih cigaretu/alkohol i zahvalila/zahvalio*; 2. *zahvalila/zahvalio bih, ali ne bih uzela/uzeo cigaretu/alkohol*; 3. *napustila/napustio bih zabavu*). Za svako od ponuđenih ponašanja sudionici su trebali na ljestvici od 5 stupnjeva (1 – *uopće ne bih tako reagirala/reagirao* do 5 – *u potpunosti bih tako reagirala/reagirao*) procijeniti u kojoj bi mjeri tako reagirali. Druga i treća tvrdnja rekodirane su i pribrojene prvoj, tako da viši rezultat upozorava na veću spremnost na ispitana rizična ponašanja. Obje ljestvice (spremnost na konzumaciju cigareta i spremnost na konzumaciju alkohola) imaju zadovoljavajuće koeficijente unutarnje konzistencije Cronbach alfa (za cigarete .71 i za alkohol .85).

Učestalost je konzumacije cigareta i alkohola ispitana jednom tvrdnjom, dok je učestalost konzumacije alkohola ispitana trima tvrdnjama (pivo, vino i žestoka alkoholna pića). Format odgovora je ljestvica od 5 stupnjeva (1 – *nikada* do 5 – *svakodnevno*). Koeficijenti korelacija između učestalosti korištenja piva, vina i žestokih alkoholnih pića kreću se u rasponu od .42 do .66 (svi koeficijenti značajni su na razini od $p < .01$). Koeficijent pouzdanosti (Cronbach alfa) za učestalost konzumacije alkohola iznosi .78. Deskriptivni su pokazatelji za sve ispitane varijable prikazani u Tablici 2.

Tablica 2. Deskriptivni pokazatelji za sve ispitane varijable

Varijable	M	SD	Raspon	Cronbach alfa *
Percepcija ranjivosti – cigarete	2.76	1.03	1-5	
Percepcija ranjivosti – alkohol	5.03	1.93	2-10	
Konzumacija cigareta – prijatelji	4.98	1.63	1-6	
Konzumacija cigareta – roditelji	3.57	2.34	1-6	
Reakcija prijatelja – cigarete	3.15	0.89	1-5	
Reakcija roditelja – cigarete	1.97	0.91	1-5	
Konzumacija alkohola – prijatelji	12.01	3.07	3-18	.89
Konzumacija alkohola – roditelji	10.31	2.98	3-18	.74
Reakcija prijatelja – alkohol	3.33	0.81	3-15	.91
Reakcija roditelja – alkohol	2.47	0.82	3-15	.88
Prototip – cigarete	3.27	0.63	10-50	.77
Prototip – alkohol	3.19	0.61	10-50	.76
Spremnost – cigarete	3.04	1.13	3-15	.71
Spremnost – alkohol	3.59	0.97	6-30	.85
Učestalost konzumacije cigareta	2.38	1.66	1-5	
Učestalost konzumacije alkohola	2.29	0.77	3-13	.78

* varijable koje nemaju navedenu vrijednost Cronbach alfa izmjerene su samo jednom ili dvije čestice

Rezultati

Učestalost konzumacije cigareta

Najprije su izračunate korelacije između percepcije osobne ranjivosti, konzumacije cigareta od strane prijatelja i roditelja, reakcije prijatelja i roditelja, prototipova pušača, spremnosti na rizična ponašanja i učestalosti konzumacije cigareta. Dobivene su korelacije prikazane u Tablici 3.

Tablica 3. Korelacije između percepcije ranjivosti, konzumacije cigareta od strane prijatelja i roditelja, reakcije prijatelja i roditelja, prototipova vršnjaka pušača, spremnosti i učestalosti korištenja cigareta

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Percepcija ranjivosti	-							
2. Konzumacija cigareta - prijatelji	.09	-						
3. Konzumacija cigareta - roditelji	.08	.09	-					
4. Reakcija prijatelja	.04	.16**	.04	-				
5. Reakcija roditelja	.06	.11*	.21**	.34**	-			
6. Prototip	.09	.15**	.03	.02	.02	-		
7. Spremnost	.19**	.13*	.07	.25**	.20**	.26**	-	
8. Učestalost konzumacije	.31**	.18**	.18*	.24**	.21**	.27**	.46**	-

* $p < .05$; ** $p < .01$

Iz Tablice 3. vidimo da su subjektivne norme prijatelja i roditelja međusobno povezane. Procjena prototipova povezana je jedino s konzumacijom cigareta od strane prijatelja. Subjektivne norme, procjena prototipova i percepcija ranjivosti povezane su s većom spremnošću na rizična ponašanja, a sve su navedene varijable također pozitivno povezane s učestalijim korištenjem cigareta u adolescenata. Iako su mnoge korelacije značajne, većina ih je ipak niska i taj podatak treba uzeti u obzir prilikom interpretacije rezultata.

Kako bi se ispitali izravni efekti percepcije ranjivosti, subjektivnih normi, prototipova pušača i spremnosti na učestalost konzumacije cigareta, kao i moderatorski efekt spremnosti na konzumaciju u odnosu između percepcije osobne ranjivosti, subjektivnih normi i prototipova s učestalošću konzumacije cigareta, provedene su dvije hijerarhijske regresijske analize. Zbog velikoga su broja varijabli uključenih u istraživanje analize posebno rađene za svaku od ljestvica *Upitnika subjektivnih normi*.

U prvoj su analizi u prvom koraku kao nezavisne varijable uključene percepcija osobne ranjivosti, konzumacija cigareta od strane prijatelja i roditelja, prototip pušača i spremnost na konzumaciju cigareta, a u drugom koraku interakcija između percepcije ranjivosti, konzumacije cigareta od strane prijatelja i roditelja te prototipa pušača sa spremnošću na konzumaciju cigareta.

U drugoj su analizi u prvom koraku kao nezavisne varijable uključene percepcija osobne ranjivosti, reakcija prijatelja i roditelja na konzumaciju cigareta, prototip pušača i spremnost na konzumaciju cigareta, a u drugom koraku interakcija između percepcije ranjivosti, reakcije prijatelja i roditelja, prototipa pušača sa spremnošću na učestalost konzumacije cigareta. Zavisna je varijabla u

obje analize učestalost konzumacije cigareta. U Tablici 4. prikazani su rezultati prve i druge hijerarhijske regresijske analize.

Tablica 4. Rezultati prve i druge hijerarhijske regresijske analize za kriterijsku varijablu učestalosti konzumacije cigareta

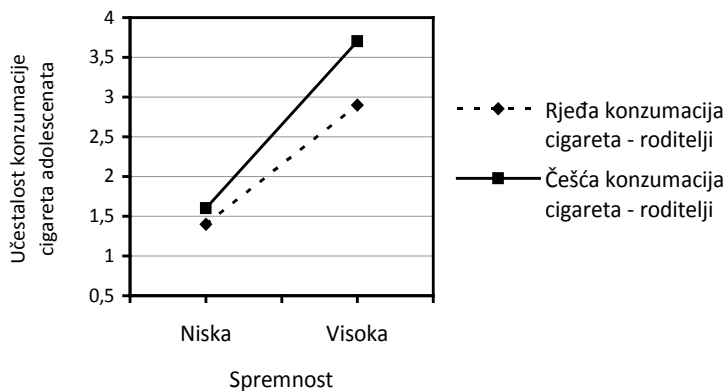
Učestalost konzumacije cigareta							
Prediktori	1. regresijska analiza			Prediktori	2. regresijska analiza		
	β	R^2	ΔR^2		β	R^2	ΔR^2
1. korak		.50**	.50**	1. korak		.49**	.49**
Ranjivost	.18**			Ranjivost	.17**		
Spremnost	.57**			Spremnost	.56**		
Prototip	.08			Prototip	.09*		
Konzumacija - roditelji	.12**			Reakcija roditelja	.06		
Konzumacija - prijatelji	.06			Reakcija prijatelja	.07		
	$F_{5,335}=67.16^{**}$				$F_{5,335}=65.35^{**}$		
2. korak		.52**	.02**	2. korak		.52**	.03**
Prototip x spremnost	.10*			Prototip x spremnost	.12**		
Konzumacija - roditelji x spremnost	.23*			Reakcija roditelja x spremnost	-.08*		
Ranjivost x spremnost	.07			Ranjivost x spremnost	.07		
Konzumacija - prijatelji x spremnost	.01			Reakcija prijatelja x spremnost	.04		
	$F_{9,331}=40.36^{**}$				$F_{9,331}=39.02^{**}$		

* $p < .05$; ** $p < .01$

Iz Tablice 4. vidljivo je da dvije grupe prediktora u prvoj analizi objašnjavaju ukupno 52% varijance učestalosti konzumacije cigareta. Prva grupa prediktora objašnjava značajnih 50% varijance kriterija. Značajni su pojedinačni pozitivni prediktori u prvom koraku percepcija osobne ranjivosti, spremnost na rizična ponašanja i konzumacija cigareta od strane roditelja, a u drugom koraku interakcija između konzumacije cigareta od strane roditelja i spremnosti te interakcija između procjene prototipa pušača i spremnosti na rizična ponašanja. Na Slici 2. prikazana je interakcija između konzumacije cigareta od strane roditelja i spremnosti na učestalost konzumacije cigareta u adolescenata, a na Slici 3. prikazana je interakcija između procjene prototipova i spremnosti na učestalost konzumacije cigareta¹.

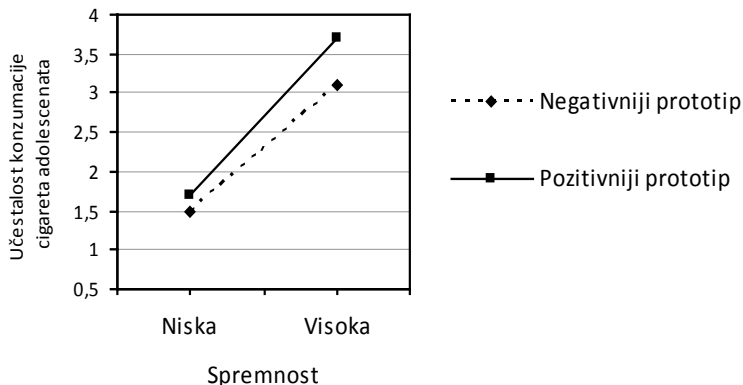
¹ Sudionici su podijeljeni u kategorije na temelju medijana.

Slika 2. Interakcija konzumacije cigareta od strane roditelja i spremnosti na učestalost konzumacije cigareta

Učestalost konzumacije cigareta povećava se u funkciji veće spremnosti i to više kod onih adolescenata čiji roditelji učestalije konzumiraju cigarete.

Slika 3. Interakcija između procjene prototipova i spremnosti na učestalost konzumacije cigareta

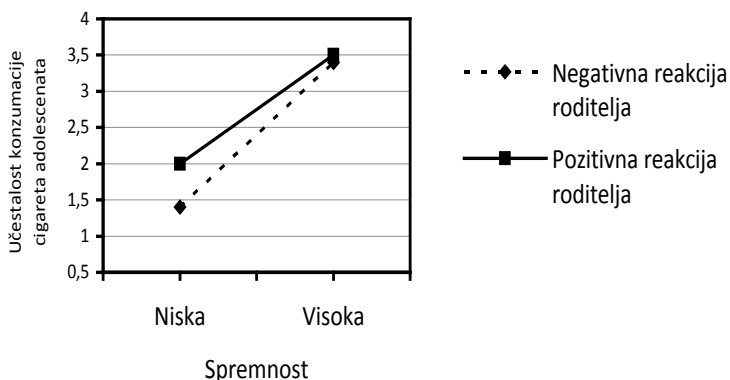
Učestalost konzumacije cigareta povećava se u funkciji veće spremnosti na konzumaciju cigareta i to više kod adolescenata koji prototip pušača procjenjuju pozitivnije.

Rezultati druge analize pokazuju da dvije grupe prediktora objašnjavaju ukupno 52% varijance učestalosti konzumacije cigareta. Prva grupa prediktora objašnjava 49%, a druga grupa dodatnih 3% varijance kriterija. Značajni su

pojedinačni prediktori iz prvog koraka percepcija ranjivosti, spremnost na konzumaciju cigareta i procjena prototipa pušača, a u drugom interakcija između procjene prototipova i spremnosti te interakcija između reakcije roditelja i spremnosti.

Na Slici 4. prikazana je interakcija između reakcije roditelja i spremnosti na rizična ponašanja, odnosno na učestalost konzumacije cigareta².

Slika 4. Interakcija između reakcije roditelja i spremnosti na učestalost konzumacije cigareta

Učestalost konzumacije cigareta raste u funkciji veće spremnosti na korištenje cigareta i to više kod onih adolescenata čiji bi roditelji negativno reagirali (ili su reagirali) na saznanje da njihovo dijete puši cigarete.

Učestalost konzumacije alkohola

Najprije su izračunate korelacije između percepcije osobne ranjivosti, konzumacije alkohola od strane prijatelja i roditelja, reakcije prijatelja i roditelja, prototipova adolescenata koji konzumiraju alkohol, spremnosti na konzumaciju i učestalosti konzumacije alkohola. Dobivene korelacije prikazane su u Tablici 5.

Dobiveni koeficijenti korelacija pokazuju da su subjektivne norme međusobno nisko povezane te da su sve ispitane varijable povezane s većom spremnošću (od .13 do .33) i učestalijim korištenjem alkohola u adolescenata (od .20 do .50). Jedino je konzumacija alkohola od strane prijatelja nisko pozitivno povezana s procjenom prototipa adolescenta koji konzumira alkohol i percepcijom osobne ranjivosti.

² Sudionici su podijeljeni u kategorije na temelju medijana.

Tablica 5. Korelacije između percepcije ranjivosti, konzumacije alkohola od strane prijatelja i roditelja, reakcije prijatelja i roditelja, prototipova adolescenta koji konzumira alkohol, spremnosti i učestalosti korištenja alkohola

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Percepcija ranjivosti	-							
2. Konzumacija alkohola - prijatelji	.13*	-						
3. Konzumacija alkohola - roditelji	-.08	.18**	-					
4. Reakcija prijatelja	.10	.19**	.11	-				
5. Reakcija roditelja	-.03	.18**	.34**	.29**	-			
6. Prototip	.01	.15**	.02	.05	.03	-		
7. Spremnost	.13*	.21**	.19**	.33**	.33**	.26**	-	
8. Učestalost konzumacije	.23**	.30**	.24**	.27**	.32**	.20**	.50**	-

* $p < .05$; ** $p < .01$

Kako bi se ispitali izravni efekti percepcije ranjivosti, subjektivnih normi, prototipova i spremnosti na učestalost konzumacije alkohola, kao i moderatorski efekt spremnosti na rizično ponašanje u odnosima između percepcije osobne ranjivosti, subjektivnih normi i prototipova adolescenta koji konzumira alkohol s učestalošću konzumacije alkohola provedene su dvije hijerarhijske regresijske analize. Zbog velikog broja varijabli uključenih u istraživanje analize su rađene zasebno za svaku ljestvicu *Upitnika subjektivnih normi*.

U prvoj su analizi, u prvom koraku, kao nezavisne varijable uključene percepcija osobne ranjivosti, konzumacija alkohola od strane prijatelja i roditelja, prototip tipičnog vršnjaka koji pije alkohol i spremnost na rizična ponašanja, a u drugom koraku interakcija između percepcije ranjivosti, konzumacije alkohola od strane prijatelja i roditelja te prototipa adolescenta koji konzumira alkohol sa spremnošću na konzumaciju alkohola. U drugoj su analizi u prvom koraku, kao nezavisne varijable, uključene percepcija osobne ranjivosti, reakcija prijatelja i roditelja, prototip adolescenta koji konzumira alkohol i spremnost na konzumaciju, a u drugom koraku interakcija između percepcije ranjivosti, reakcije prijatelja i roditelja, te prototipa sa spremnošću. Zavisna je varijabla u obje analize bila učestalost konzumacije alkohola u adolescenata. U Tablici 6. prikazani su rezultati prve i druge hijerarhijske regresijske analize.

Tablica 6. Rezultati prve i druge hijerarhijske regresijske analize za kriterijsku varijablu učestalosti konzumacije alkohola

Učestalost konzumacije alkohola							
Prediktori	1. regresijska analiza			Prediktori	2. regresijska analiza		
	β	R^2	ΔR^2		β	R^2	ΔR^2
1. korak		.42**	.42**	1. korak		.40**	.40**
Ranjivost	.17**			Ranjivost	.17**		
Konzumacija - prijatelji	.16**			Rekacija prijatelja	.06		
Konzumacija - roditelji	.12**			Rekacija roditelja	.14**		
Spremnost	.49**			Spremnost	.45**		
Prototip	.04			Prototip	.06		
	F _{5,335} =47.58**				F _{5,335} =43.74**		
2. korak		.43**	.01	2. korak		.42**	.02*
Konzumacija - roditelji x spremnost	-.06			Reakcija roditelja x spremnost	-.15**		
Konzumacija - prijatelji x spremnost	.06			Reakcija prijatelja x spremnost	.03		
Ranjivost x spremnost	.00			Ranjivost x spremnost	.01		
Protoip x spremnost	.01			Protoip x spremnost	.01		
	F _{9,331} =26.84**				F _{9,331} =26.07**		

* p < .05; ** p < .01

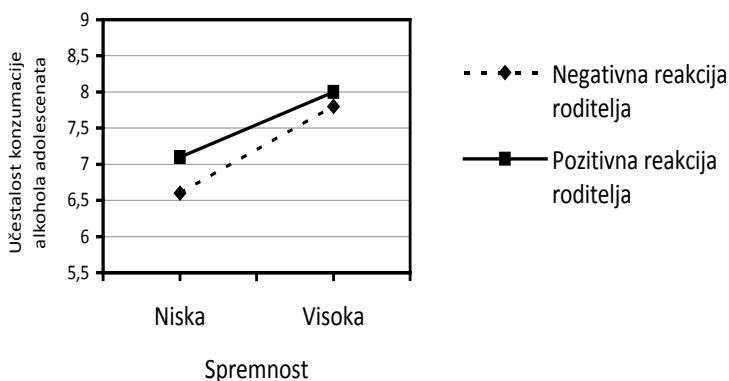
Iz rezultata je prve hijerarhijske regresijske analize vidljivo da obje grupe prediktora objašnjavaju ukupno 43% varijance učestalosti konzumacije alkohola. Prva grupa prediktora ima značajan doprinos u objašnjenju kriterija, za razliku od druge grupe varijabli. Značajni su pojedinačni prediktori u prvom koraku percepcija osobne ranjivosti, konzumacija alkohola od strane prijatelja i roditelja te spremnost na konzumaciju koja je i najbolji prediktor učestalosti.

Rezultati druge hijerarhijske regresijske analize pokazuju da obje grupe prediktora objašnjavaju ukupno 42% varijance učestalosti konzumacije alkohola. Varijable uključene u prvom koraku značajno objašnjavaju 40% varijance, dok varijable iz drugoga koraka objašnjavaju 2% varijance kriterija. Pojedinačni su pozitivni prediktori u prvom koraku percepcija osobne ranjivosti, reakcija roditelja i spremnost na konzumaciju, dok je značajan negativan prediktor u drugom koraku interakcija između reakcija roditelja i spremnosti.

Na Slici 5. prikazana je interakcija između reakcije roditelja i spremnosti na učestalost konzumacije alkohola³.

³ Sudionici su podijeljeni u kategorije na temelju medijana.

Slika 5. Interakcija između reakcije roditelja i spremnosti na učestalost konzumacije alkohola

Iz Slike 5. vidljivo je da se učestalost konzumacije alkohola povećava u funkciji veće spremnosti na istu, i to više kod adolescenata čiji roditelji negativnije reaguju na njihovu konzumaciju alkohola.

Rasprava

Učestalost konzumacije cigareta

Dobiveni rezultati pokazuju da izravan pozitivan efekt na učestalost konzumacije cigareta imaju percepcija osobne ranjivosti, spremnost na konzumaciju, subjektivne norme i prototip adolescenta pušača. Na složenost odnosa između ispitanih varijabli upućuju i interakcije između konzumacije cigareta od strane roditelja i spremnosti adolescenta na konzumaciju cigareta, procjene prototipa i spremnosti te reakcije roditelja i spremnosti na učestalost konzumacije cigareta.

Stav prema rizičnim ponašanjima u okviru modela prototipova/spremnosti na rizična ponašanja operacionaliziran je kao percepcija osobne ranjivosti na moguće negativne posljedice rizičnoga ponašanja. Rezultati ovoga istraživanja pokazuju da iako su adolescenti svjesni mogućih negativnih posljedica koje konzumacija cigareta može imati, to ih ne sprječava da počnu i nastave pušiti. Dobiveni je rezultat u skladu s rezultatima brojnih istraživanja (npr. Cohn, Macfarlane, Yanez i Imai, 1995; Gerrard i sur., 1996).

Postoji nekoliko objašnjenja dobivenih rezultata. Prvo, adolescenti mogu doživjeti kognitivnu disonancu zbog nesklada između dvije kognicije (pušenje je povezano s nekim bolestima i činjenice da su oni pušači). Kako je kognitivna disonanca neugodno stanje, adolescenti je nastoje smanjiti, a to mogu

modifikacijom jedne ili obje kognicije, promjenom percipirane važnosti jedne od kognicija, dodavanjem novih kognicija ili negiranjem da su kognicije uopće povezane. Bez obzira koji su od ovih načina koristili, rezultat je isti: smanjenje disonance i nastavljanje s rizičnim ponašanjem (Gerrard i sur., 1996). Drugo, Gerrard i sur. (1996) smatraju da adolescenti koji se rizično ponašaju precjenjuju postotak vršnjaka koji se tako ponaša i ne razmišljaju o negativnim posljedicama rizičnih ponašanja (efekt lažnoga konsenzusa). Treće, u razdoblju adolescencije mladi ljudi počinju više razmišljati o sebi i promatrati se iz perspektive drugih (egocentrično mišljenje adolescenata) (Dacey i Kenny, 1994). Adolescenti znaju da je pušenje povezano s određenim bolestima, ali smatraju da su oni jedinstveni, neranjivi, neuništivi, da im se ništa loše ne može dogoditi ako konzumiraju cigarete te da se ružne stvari događaju drugima. U skladu su s tim i istraživanja koja pokazuju da ljudi umanjuju vjerojatnost javljanja nepoželjnih posljedica vlastita rizičnog ponašanja (Weinstein, 1982) te procjenjuju da imaju kontrolu nad rizikom koji poduzimaju i da je ponašanje koje oni imaju pod kontrolom manje rizično (Ashton, 1983). Četvrto, većina je istraživanja spomenutih u literaturi usmjerena na ispitivanje percepcije dugoročnih rizika konzumacije cigareta (npr. rak pluća ili srčani udar), kao što je slučaj i u ovom istraživanju. Međutim, vrlo se malo pažnje poklanja ispitivanju kratkoročnih posljedica korištenja cigareta, poput bronhitisa. Kako negativne posljedice korištenja cigareta nisu prisutne niz godina, potrebno je ispitati percepciju kratkoročnih rizika od pušenja kod adolescenata te kakvu ulogu ona može imati u odluci o tome hoće li se ili neće uključiti u rizična ponašanja (Helfern-Felsher, Biehl, Kropp i Rubinstein, 2004).

Rezultati ovoga istraživanja također pokazuju da je spremnost na rizično ponašanje pozitivan prediktor korištenja cigareta. U skladu s modelom prototipova/spremnosti na rizična ponašanja dobiveni rezultati pokazuju da konzumacija cigareta nije uvijek planirana, već da spomenuto rizično ponašanje uključuje jednu nenamjernu komponentu (Gerrard i sur., 1996; Gibbons i sur., 1998a). Dobiveni je rezultat u skladu s brojnim nalazima u literaturi u vezi s drugim rizičnim ponašanjima (npr. korištenje alkohola, rizična seksualna ponašanja) (npr. Gerrard i sur., 2002; Longua i Tindale, 2007; Spijkerman, van den Eijnden, Vitale i Engels, 2004).

Za razliku od starijih shvaćanja prema kojima je adolescencija doba odvajanja od roditelja, izolacije u vlastiti svijet, vrlo stresnih sukoba, prema novijim shvaćanjima ovo razdoblje nije tako dramatično. Odnosi s roditeljima i ostalim članovima obitelji istaknuti su u procesu formiranja identiteta adolescenata. Dakle, možemo reći da socijalni svijet djeteta, a kasnije adolescenta, uključuje roditelje. Brojna istraživanja (npr. Blanton i sur., 1997; Gerrard, Gibbons, Zhao, Russell i Reis-Bergan, 1999; Quелlette, Gerrard, Gibbons i Reis-Bergan, 1999) koja su ispitivala elemente modela prototipova i spremnosti pokazuju da roditelji imaju veoma važnu ulogu u oblikovanju kognicija vezanih uz rizična ponašanja kod njihove djece.

Međutim, nije važno samo konzumiraju li roditelji cigarete, nego je važno jesu li njihova djeca spremna konzumirati cigarete ili ne. Dobiveni rezultati pokazuju da se učestalost konzumacije cigareta povećava u funkciji veće spremnosti i to više kod onih adolescenata čiji roditelji učestalije puše. Dakle, situacija gdje, s jedne strane, postoje modeli (roditelji) koji se rizično ponašaju, a, s druge strane, postoji pojedinac koji je spreman na rizično ponašanje u rizičnoj situaciji, dobra je kombinacija za konzumaciju cigareta. Iako do sada nisu ispitivani moderatorski efekti spremnosti u odnosima između subjektivnih normi i učestalosti rizičnih ponašanja, dobiveni rezultati upućuju na važnost moderatorske uloge spremnosti u odnosu između konzumacije cigareta roditelja i učestalosti konzumacije cigareta njihove djece. U terminima bismo zaštitnih mehanizama mogli reći da je niska spremnost na konzumaciju zaštitni čimbenik za učestalost konzumacije cigareta.

Nalazi ovoga istraživanja također pokazuju da učestalost konzumacije cigareta raste u funkciji veće spremnosti i to više u adolescenata čiji bi roditelji negativno reagirali (ili su reagirali) na saznanje da njihovo dijete puši. Navedeni se rezultati mogu opisati uzrečicom "*Najslade voće je zabranjeno voće*", što se uklapa u ovo razvojno razdoblje. S jedne strane imamo roditelje koji negativno reagiraju (ili bi negativno reagirali) na djetetovu konzumaciju cigareta, koji na neki način brane to ponašanje, a time ga čine još primamljivijim, a s druge strane imamo adolescente kojima ne treba puno poticaja da se uključe u rizičnu situaciju. Roditelji smatraju da poznaju svoju djecu, znaju jesu li spremna na rizik ili ne, pa je moguće da djeci spremnoj na rizik daju različite komentare (npr. da se klone društva pušača, da paze koliko će popiti, s kim će izaći i sl.) što onda djeca percipiraju kao kritike, gnjavažu i sl. Kod djece spremnije na rizik moguće je da je broj tih komentara od strane roditelja češći, što onda izaziva osjećaj da roditelji stalno nešto prigovaraju. Pri interpretaciji dobivenih rezultata treba voditi računa o tome da su reakcije roditelja procjenjivala sama djeca, što se uvelike može razlikovati od onoga kako bi roditelji stvarno reagirali. Moguće je da adolescenti znaju da bi roditelji negativno reagirali na njihovu konzumaciju cigareta, ali da roditelji zapravo uopće ne znaju da njihova djeca puše. U budućim bi se istraživanjima koja ispituju model prototipova i spremnosti na rizična ponašanja trebali ispitati stilovi roditeljstva, odnos između djeteta i roditelja, vrijeme koje provode zajedno i slično, što bi pomoglo u objašnjenju dobivenih rezultata jer se moderatorska uloga spremnosti u odnosu između subjektivnih normi i rizičnih ponašanja do sada nije ispitivala.

Procjena se prototipova u ovom istraživanju pokazala kao slab, ali značajan prediktor konzumacije cigareta. Adolescenti koji tipičnoga vršnjaka koji puši cigarete procjenjuju pozitivnije i sami češće konzumiraju navedeno sredstvo ovisnosti. Dobiveni je rezultat u skladu s brojnim nalazima koji se navode u literaturi (Gibbons i Gerrard, 1995, 1997; Gibbons i sur., 1998a), ali još uvijek ne govori o tome predstavljaju li prototipovi ciljna stanja ili ne. Naime, u budućim bi istraživanjima svakako trebalo ispitati predstavljaju li prototipovi željena/ciljna stanja koja adolescenti nastoje ostvariti uključujući se u rizična ponašanja ili su

procjene prototipova negativnije od samoprocjena adolescenata. O složenosti efekta procjene prototipova na rizična ponašanja pokazuje i nalaz ovoga istraživanja prema kojem učestalost konzumacije cigareta raste s većom spremnosti i to više kod onih adolescenata koji prototip procjenjuju pozitivnije.

Učestalost konzumacije alkohola

Što se konzumacije alkohola tiče, dobiveni su izravni pozitivni efekti percepcije ranjivosti, subjektivnih normi i spremnosti na učestalost korištenja alkohola. Spremnost ima i moderatorski efekt u odnosu između reakcije roditelja na konzumaciju alkohola i učestalosti konzumacije alkohola.

Vjerojatno i u ovom slučaju, kao i kod konzumacije cigareta, adolescenti koriste mehanizme putem kojih smanjuju nesklad između dvije kognicije ("*ja koristim alkohol i pijenje alkohola može dovesti do razvoja bolesti u budućnosti*") (Gerrard i sur., 1996) ili imaju jak osjećaj neranjivosti i jedinstvenosti što je karakteristično za ovo razdoblje (Dacey i Kenny, 1994). Iako adolescenti znaju da konzumacija alkohola može dovesti do razvoja određenih bolesti, percipiraju sebe neranjivima i neuništivima zbog čega nastavljaju piti alkohol. Adolescenti najčešće koriste alkoholna pića na mjesečnoj i godišnjoj razini, ovisno o vrsti alkoholnoga pića (Chang i sur., 2005), stoga njihova razmišljanja mogu ići i u smjeru da povremena ili rijetka konzumacija alkohola ne mora biti tako pogubna. Osim toga, problem je i u tome što se i u ovom slučaju ispituje percepcija dugoročnih efekata konzumacije alkohola, što je, zapravo, dosta daleko od razmišljanja adolescenata. Stoga bi u budućim istraživanjima trebalo pitati o trenutačnim negativnim efektima koje korištenje alkohola može imati na zdravlje (npr. prometne nesreće, osjećaj lažnoga samopouzdanja i sl.) (McGinnis i Foege, 1993; Sarafino, 1998).

Kao važan se prediktor učestalosti konzumacije alkohola javljaju subjektivne norme. Prijatelji i roditelji izdvajaju se kao važni modeli koji svojim ponašanjima stvaraju norme za ponašanje adolescenata, što je u skladu s brojnim istraživanjima (npr. Simmons i Blyth, 1987). Mehanizmi učenja (operantno uvjetovanje, učenje po modelu) mogu i u ovom slučaju biti razlozi zbog kojih se adolescenti uključuju ili održavaju to rizično ponašanje (Ary, Tildesley, Hops i Andrews, 1993; Ennett i Bauman, 1991).

Alkoholna se pića vrlo često koriste u našoj kulturi i lako su dostupna, osim toga sveprisutna je i propaganda koja reklamira korištenje alkohola. Rezultati nekih istraživanja pokazuju da su mladi pivo prvi put probali u dobi od 10 godina ili manje, a vino u dobi između 12 i 13 godina. Upravo je to prijelazno razdoblje, od kasnoga djetinjstva u ranu adolescenciju, kritično razdoblje u kojem počinje značajnija zaokupljenost alkoholom (Sakoman, Kuzman i Raboteg-Šarić, 1999). U našem se društvu pivo i vino smatraju prehrambenim artiklima koji su prisutni u našim domovima, stoga vjerojatno i reakcija roditelja na konzumaciju tih pića nije toliko negativna. U prilog navedenome ide i rezultat ovoga istraživanja prema

kojemu je reakcija roditelja na konzumaciju alkohola njihove djece pozitivan prediktor učestalosti korištenja alkohola. Dakle, što je reakcija pozitivnija, to je i učestalost pijenja alkohola veća. Ono što možemo zaključiti iz dobivenih rezultata jest da se adolescenti identificiraju s dvama izvorima socijalnoga utjecaja: roditeljima i prijateljima (vršnjacima), pri čemu prijatelji vjerojatno imaju veći utjecaj na izbor životnoga stila (npr. piti alkohol ili ne), a roditelji na osnovne vrijednosti i životne ciljeve (npr. utjecanje na kognicije povezane s alkoholom, a time i na samu konzumaciju alkohola) (Ennett i Bauman, 1991; Gerrard i sur., 1999).

Rezultat da spremnost ima izravan efekt na učestalost korištenja alkohola potvrđen je brojnim nalazima navedenima u literaturi (npr. Gerrard i sur., 2002; Longua i Tindale, 2007; Spijkerman i sur., 2004).

Međutim, spremnost ima i moderatorski efekt u odnosu između reakcije roditelja i učestalosti konzumacije alkohola slično kao i kod konzumacije cigareta. Učestalost konzumacije alkohola u adolescenata čiji roditelji negativno reagiraju (ili bi negativno reagirali) raste s većom spremnošću, za razliku od adolescenata čiji roditelji pozitivno reagiraju (ili bi reagirali).

Zaključak

Ono što je zajedničko ispitanim rizičnim ponašanjima jest da značajan efekt na učestalost korištenja supstanci ima spremnost na rizično ponašanje, čime su potvrđene pretpostavke modela prototipova/spremnosti na rizična ponašanja. Naime, prema modelu rizična ponašanja nisu uvijek planirana i racionalna, već postoji jedna nenamjerna komponenta koja je uključena u donošenje odluke o uključivanju u rizična ponašanja (Gibbons i sur., 2001). Osim toga, rezultati ovoga istraživanja pokazuju da je pri planiranju preventivskih i intervencijskih programa potrebno voditi računa i o tome da mlade u rizičnim ponašanjima ne sprječava saznanje o ranjivosti na negativne posljedice rizičnih ponašanja. Subjektivne norme (roditelji i prijatelji) također imaju efekt na učestalost ispitanih rizičnih ponašanja.

Doprinos se ovoga istraživanja očituje u uključivanju nekih do sada manje ispitivanih varijabli koje su povezane s rizičnim ponašanjima na domaćim uzorcima, kao i ispitivanju moderatorske uloge spremnosti u odnosima između stavova, prototipova, subjektivnih normi s rizičnim ponašanjima što je do sada bilo rijetko. Ovo istraživanje ima i nekoliko nedostataka. Prvo, istraživanje se temeljilo na prikupljanju podataka o različitim čimbenicima povezanim s rizičnim ponašanjima, ali u vrlo kratkom vremenskom razdoblju i to na uzorku ispitanika koji nije reprezentativan za područje Hrvatske što smanjuje mogućnost generalizacije dobivenih rezultata. Ono što bi se u budućim istraživanjima svakako trebalo uključiti je longitudinalni aspekt i reprezentativniji uzorak sudionika te bi se trebalo voditi računa o mogućim spolnim razlikama u ispitivanim varijablama.

Drugo, učestalost konzumacije supstanci od strane prijatelja i roditelja procjenjivali su sami sudionici, kao i reakciju tih osoba na vlastitu konzumaciju, pa se postavlja pitanje koliko su te procjene uopće točne. Treće, adolescentima je također bilo vrlo teško procijeniti i tipičnoga vršnjaka koji se rizično ponaša, jer su vrlo često opisivali poznate osobe što ne mora odgovarati slici tipičnoga vršnjaka, nego taj opis više odgovara specifičnim primjerima koje su oni zaista i susreli (Fiske i Taylor, 1991). Osim toga, ljestvica se prototipa u ovom istraživanju pokazala jednodimenzionalnom mjerom, dok je u nekim drugim istraživanjima (npr. Skalle i Rise, 2006) višedimenzionalna što može otežavati usporedbu dobivenih rezultata. Četvrto, model prototipova/spremnosti na rizična ponašanja nesumnjivo ima važnost u poticanju istraživanja i sistematizaciji rezultata istraživanja, ali je ujedno model koji je nemoguće testirati u cjelini zbog velikog broja varijabli i složenih odnosa među njima.

Literatura

- Ary, D.V., Tildesley, E., Hops, H. i Andrews, J. (1993). The influence of parent, sibling and peer modeling and attitudes on adolescent use of alcohol. *The International Journal of the Addictions*, 28, 853-880.
- Ashton, J.R. (1983). Risk assessment. *British Medical Journal*, 286, 1843-1850.
- Bentler P.M. i Speckart, G. (1981). Attitudes "cause" behaviors: A structural equation Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 226-238.
- Bermudez, J. (1999). Personality and health-protective behaviour. *European Journal of Personality*, 1, 83-103.
- Blanton, H., Gibbons, F.X., Gerrard, M., Conger, K.J. i Smith, G.E. (1997). The role of family and peers in the development of prototypes associated with substance use. *Journal of Family Psychology*, 11, 2-288.
- Chang, G., Sherritt, L. i Knight, J.R. (2005). Adolescent cigarette smoking and mental health symptoms. *Journal of Adolescent Health*, 36, 517-522.
- Chassin, L., Presson, C.C., Sherman, S.J., Corty, E. i Olshavsky, R.W. (1981). Self-images and cigarette smoking in adolescence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 7, 670-676.
- Chassin, L., Tetzloff, C. i Hershey, M. (1985). Self-image and social – image factors in adolescent alcohol use. *Journal of Studies on Alcohol*, 46, 39-47.
- Cohn, L.D., Macfarlane, S., Yanez, C. i Imai, W.K. (1995). Risk-perception: Differences between adolescents and adults. *Health Psychology*, 14, 217-222.
- Dacey, J. i Kenny, M. (1994). *Adolescent development*. Madison: Brown and Benchmark.

- Ennett, S.T. i Bauman, K.T. (1991). Mediators in the relationship between parental and peer characteristics and beer drinking by early adolescents. *Journal of Applied Social Psychology, 21*, 1699-1711.
- Fiske, S.T. i Taylor, S.E. (1991). *Social cognition*. New York: McGraw-Hill, Inc.
- Gerrard, M., Gibbons, F.X., Benthin, A.C. i Hessling, R.M. (1996). The reciprocal nature of risk behaviors and cognitions: What you think shapes you do and vice versa. *Health Psychology, 15*, 344-354.
- Gerrard, M., Gibbons, F.X., Buunk, B., Reis-Bergan, M., Trudeau, L. i Vande Lune, L.S. (2002). Inhibitory effects of drinker and nondrinker prototypes on adolescent alcohol consumption. *Health Psychology, 21*, 601-609.
- Gerrard, M., Gibbons, F.X., Zhao, L., Russell, D.W. i Reis-Bergan, M. (1999). The effect of peers' alcohol consumption on parental influence: A cognitive mediational model. *Journal of Studies on Alcohol, 13*, 32-44.
- Gibbons, F.X. i Eggelstone, T.J. (1996). Smoker networks and the "typical smoker": A prospective analysis of smoking cessation. *Health Psychology, 15*, 469-476.
- Gibbons, F.X. i Gerrard, M. (1995). Predicting young adults' health risk behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*, 505-517.
- Gibbons, F.X. i Gerrard, M. (1997). Health images and their effects on health behavior. U: B.P. Buunk i F.X. Gibbons (Ur.), *Health, coping and well-being: Perspectives from social comparison theory* (str. 63-94). New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gibbons, F.X., Gerrard, M., Blanton, H. i Russell, D.W. (1998a). Reasoned action and social reaction: Willingness and intention as independent predictors of health risk. *Journal of Personality and Social Psychology, 74*, 1164-1180.
- Gibbons, F.X., Gerrard, M. i Lane, D.J. (2001). A social reaction model of adolescent health risk. U: J. Suls i K.A. Wallston (Ur.), *Social psychological foundations of health and illness* (str. 107-136). Malden: Blackwell Publishing.
- Gibbons, F.X., Gerrard, M., Quelette, J.A. i Burzette, R. (1998b). Cognitive antecedents to adolescent health risk: Discriminating between behavioral intention and behavioral willingness. *Psychology and Health, 13*, 319-339.
- Gibbons, F.X., Helweg-Larsen, M. i Gerrard, M. (1995). Prevalence estimates and adolescent risk behavior: Cross-cultural differences in social influence. *Journal of Applied Psychology, 80*, 107-121.
- Helpern-Felsher, B.L., Biehl, M., Kropp, R.Y. i Rubinstein, M.L. (2004). Perceived risk and benefits of smoking: Differences among adolescents with different smoking experiences and intention. *Preventive Medicine, 39*, 559-567.
- Kim, Y. (2006). Adolescents' smoking behavior and its relationships with psychological constructs based on transtheoretical model: A cross-sectional survey. *International Journal of Nursing Studies, 43*, 439-446.
- Leventhal, H. i Cleary, P.D. (1980). The smoking problem: A review of the research and theory in behavioral risk modification. *Psychological Bulletin, 88*, 370-405.

- Longua, J.E. i Tindale, R.S. (2007). *Young women's willingness to engage in unprotected sex*. Midwestern Psychological Association, Annual Meeting Presentation.
- McGinnis, J.M. i Foege, W.H. (1993). Actual causes of death in the United States. *Journal of the American Medical Association*, 270, 2207-2212.
- Nadler, A. i Fisher, J.D. (1992). Volitional personal change interpersonal environment. U: Y. Klar, J. Fisher, J. Chinsky i A. Nadler (Ur.), *Initiating self changes: Social psychological and clinical perspective* (str. 213-230). New York: Springer-Verlag.
- Piko, B.F., Bak, J. i Gibbons, F.X. (2007). Prototype perception and smoking: Are negative or positive social images more important in adolescence? *Addictive Behaviors*, 32, 1728-1732.
- Quellette, J.A., Gerrard, M. Gibbons, F.X. i Reis-Bergan, M. (1999). Parents, peers and prototypes: Antecedents of adolescent alcohol expectancies, alcohol consumption and alcohol-related life problems. *Psychology of Addictive Behavior*, 13, 187-197.
- Sakoman, S., Kuzman, M. i Raboteg-Šarić, Z. (1999). Čimbenici rizika i obilježja navika pijenja alkohola među srednjoškolicima. *Društvena istraživanja*, 40-41, 373-396.
- Sarafino, E.P. (1998). *Health psychology*. New York: John Wiley and sons, inc.
- Simmons, R.G. i Blyth, D.A. (1987). *Moving into adolescence: The impact of pubertal change and school context*. New York: Aldine de Gruyter.
- Skalle, S. i Rise, J. (2006). The relationship between smoker and nonsmoker prototypes and smoking status among 14 year old Norwegians. *Addictive Behaviors*, 31, 57-68.
- Spijkerman, R., van den Eijnden, R.J.J.M. i Engels, R.C.M.E. (2005). Self-comparison processes, prototypes and smoking onset among early adolescents. *Preventive Medicine*, 40, 785-794.
- Spijkerman, R., van den Eijnden, R.J.J.M., Vitale, S. i Engels, R.C.M.E. (2004). Explaining adolescents' smoking and drinking behavior: The concept of smoker and drinker prototypes in relation to variables of the theory of planned behavior. *Addictive Behavior*, 29, 1615-1622.
- Stacy, A.W., Bentler, P. i Flay, B.R. (1994). Attitudes and health behavior in diverse populations: Drunk driving, alcohol use, binge eating marijuana use and cigarette use. *Health Psychology*, 13, 73-85.
- Thornton, B., Gibbons, F.X. i Gerrard, M. (2002). Risk perception and prototype perception: Independent processes predicting risk behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 986-999.
- Weinstein, N.D. (1982). Unrealistic optimism about susceptibility to health problems. *Journal of Behavioral Medicine*, 5, 441-460.

Relationship between Elements of Prototype/Willingness Model and Frequency of Cigarette and Alcohol Consumption at Adolescents

Abstract

The aim of this study was to explore factors of adolescents` risky health behaviors regarding smoking and drinking, in the context of prototype/willingness model (Gibbons & Gerrard, 1995, 1997).

The sample consisted of 341 high school students, mean age is 16.39 years. The research was carried out in four parts. Participants completed a range of questionnaires intended to measure relevant risky factors and actual risky behaviors.

The results show relations between perception of vulnerability, willingness and subjective norms with drinking and smoking. The willingness has moderated in the relationships between parent`s cigarette consumption and smoking, prototype perception and smoking and between parent`s reaction to smoking/drinking and frequency of cigarettes and alcohol consumption among their children. The results speak of the importance of social and situational influences on risky health behaviors.

Keywords: attitude, subjective norms, prototype, willingness, risky health behavior

Primljeno: 03.03.2011.